

**ADABIY OBRAZNING MUSIQIY-SAHNAVY TRANSFORMATSIYASI:
“CHEXOVIANA” BALETI MISOLIDA PORTRET JANRI XUSUSIYATLARI**

Zokirova Gulnigor

O‘zDK. “Musiq san’ati” fakulteti
“Musiqashunoslik” yo‘nalishi 3-kurs talabasi.

R.A. Tursunova

Ilmiy rahbar: s.f.f.d. (PhD), dotsenti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20037243>

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiy manbaning musiqiy-sahnaviy asarga ko‘chish mexanizmlari Anvar Ergashevning “Chexoviana” baleti misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda Robert Shumanning “Kreysleriana” turkumi bilan qiyosiy tahlil o‘tkazilib, musiqiy portret janrining evolyutsiyasi, libretto va musiqa dramaturgiyasining o‘zaro ta’siri hamda A.P. Chexov nasrining musiqiy transformatsiyasi masalalari yoritilgan. Shuningdek, maqolada zamonaviy teatr talqinlari va musiqiy simbolizmning o‘rni ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Musiqiy portret, “Chexoviana”, Anvar Ergashev, transformatsiya, libretto, leytmotiv, podtekst, psixologizm, Robert Shuman, “Kreysleriana”.

Аннотация. В данной статье анализируются механизмы трансформации литературного источника в музыкально-сценическое произведение на примере балета Анвара Эргашева “Чеховиана”. В исследовании проводится сравнительный анализ с циклом Роберта Шумана “Крейслериана”, освещаются вопросы эволюции жанра музыкального портрета, взаимодействия либретто и музыкальной драматургии, а также музыкальной трансформации прозы А.П. Чехова. Также в статье научно обосновывается роль современных театральных интерпретаций и музыкального символизма.

Ключевые слова: Музыкальный портрет, “Чеховиана”, Анвар Эргашев, трансформация, либретто, лейтмотив, подтекст, психологизм, Роберт Шуман, “Крейслериана”.

Abstract. This article analyzes the mechanisms of transformation of a literary source into a musical-stage work using the example of Anvar Ergashev’s ballet “Chekhoviana”. The study provides a comparative analysis with Robert Schumann’s “Kreisleriana” cycle, highlights the issues of the evolution of the musical portrait genre, the interaction of libretto and musical drama, as well as the musical transformation of A.P. Chekhov’s prose. The article also scientifically substantiates the role of modern theatrical interpretations and musical symbolism.

Keywords: Musical portrait, “Chekhoviana”, Anvar Ergashev, transformation, libretto, leitmotif, subtext, psychologism, Robert Schumann, “Kreisleriana”.

Musiq san’atida adabiy obrazlarning qayta gavdalanishi har doim murakkab va serqirra ijodiy jarayon bo‘lib kelgan. Bu jarayon nafaqat syujetni, balki asar falsafasini ham yangi o‘lchamga ko‘chiradi. Ayniqsa, musiqiy portret janri o‘zining uzoq evolyutsion yo‘lida adabiy qahramonlarning ichki dunyosini ochib berishda mutlaqo yangi shakl va ifoda vositalarini egalladi. XIX asr romantizm davridan boshlangan va kompozitorning o‘tmishdagi daho ijodkorlar yoki qahramonlar bilan "muloqoti"ni ifodalovchi “-iana” an’anasi (masalan, R. Shumanning “Kreysleriana”si) bugungi kunda zamonaviy o‘zbek kompozitorlik ijodida yangi konseptual

bosqichga ko‘tarildi. O‘zbekiston xalq artisti, kompozitor Anvar Ergashevning “Chexoviana” baleti ushbu janrning zamonaviy talqini sifatida adabiy matn, psixologik musiqa va zamonaviy xoreografiya sintezining yorqin namunasidir.

Adabiy asarning musiqiy-sahnaviy ko‘rinishga o‘tishi shunchaki matnni ohangga solish yoki voqealarni ketma-ket tasvirlash emas, balki asarning butun ichki tuzilishini tubdan qayta formatlashni talab etadi. Ushbu jarayonda libretto adabiy va musiqiy dramaturgiya o‘rtasidagi “semiotik filtr” vazifasini o‘taydi. Bu yerda qat’iy reduksiya (qisqartirish va jamlash) mexanizmi ishga tushib, adabiyotdagi uzoq tasvirlar, ko‘p sahifali dialoglar va monologlar ixcham, ammo mazmunan teran musiqiy va plastik timsollarga o‘rin bo‘shatadi.

Ma’noning transformatsiyasi jarayonida so‘zdan intonatsiyaga o‘tish eng muhim bosqich sanaladi. Agar adabiyotda so‘z aniq mantiqiy ma’noni anglatsa, musiqiy dramada u hissiyot ranglariga, ramziy ohanglarga aylanadi. Musiqa adabiy matnga “ichki sharh” beradi: sahnada aytilayotgan yoki tasavvur qilinayotgan oddiy jumla musiqiy ohang (major yoki minor, garmonik beqarorlik yoki dissonans) orqali mutlaqo boshqacha psixologik tus olishi mumkin.

Bu, ayniqsa, A.P. Chexov asarlari kabi “sukut” (pauzalar) va ruhiy holat syujetdan ko‘ra muhimroq bo‘lgan manbalar uchun eng samarali mexanizmdir. Chexov pyesalaridagi qahramonlar ko‘pincha asosiy dardini aytmaydi, ular choy ichib o‘tirganda taqdiralar hal bo‘ladi. Musiqa aynan shu “podtekst”ni (so‘z ortidagi yashirin ma’noni) — qahramonning tili bilan ayta olmagan, ammo qalbini kemirayotgan yashirin kechinmalarini to‘laqonli oshkor etadi.

Musiqa tarixida “-iana” suffiksi bilan bog‘liq asarlar asosan ikki yo‘nalishda rivojlandi.

Birinchi yo‘nalish adabiy qahramon portreti (yoki uning estetikasi) bo‘lsa, ikkinchisi boshqa ijodkor qiyofasini, uning davrini chizish an‘anasidir. Bu o‘ziga xos hurmat burchi (hommage) va davrlararo muloqotdir:

“Motsartiana”: P. Chaykovskiy 1887-yilda V.A. Motsart vafotining 100 yilligi munosabati bilan tilda stilizatsiya (uslubga taqlid) metodi orqali Motsartning musiqiy retro-portretini yaratdi.

Bu yerda P. Chaykovskiy o‘zining romantik dunyoqarashi orqali klassitsizmning musaffoligini qayta kashf etgan¹.

“Shopeniana”: 1907-yilda xoreograf M. Fokin F. Shopen musiqasi asosida syujetsiz, sof romantik balet sahnalashtirib, kompozitorning musiqiy ruhiyatini (xayolparastlik, inja lirizm) vizual portretga aylantirdi².

Ushbu boy tarixiy an‘analar Anvar Ergashevning “Chexoviana” baleti uchun fundament bo‘lib xizmat qildi. Kompozitor o‘z asarida ham adabiy qahramonlar portretini (individuallashtirilgan obrazlarni), ham Chexov davriga xos bo‘lgan umumiy ijtimoiy-ruhiy muhit — tushkunlik, ziyolilarning ojizligi va go‘zallikka intilishi kabi mavzularning musiqiy stilizatsiyasini muvaffaqiyatli birlashtiradi.

Musiqiy portret janrining evolyutsiyasini tushunish uchun ilk romantizm vakili R. Shuman va zamonaviy kompozitor A. Ergashev asarlarini qiyoslash katta metodologik ahamiyatga ega.

Ushbu qiyoslash ijodkorlarning adabiy manbaga qanday munosabatda bo‘lishini yaqqol ko‘rsatadi:

¹ "Мотсартіана" П.И. Чайковского | Искусство Звука | Дзен <https://dzen.ru/a/YBE38qPkfn7omuzd>

² ШОПЕНИАНА. История главного романтического балета | Записки искусствоведа | Дзен <https://dzen.ru/a/Y2E4N6W3fmPeWypu>

Xususiyat	R. Shuman (“Kreysleriana”)	A. Ergashev (“Chexoviana”)
Asosiy metod	Allyuziya: Qahramonning ruhiy holatiga metaforik ishora qilish.	Stilizatsiya va Simvolizm: Davr, muhit va xarakterlarni musiqiy-plastik tiklash.
Janr shakli	Fortepiano turkumi (subyektiv, sof kamerlik).	Balet (keng ko‘lamli sahnaviy simfonizm).
Psixologizm	Keskin, ziddiyatli, ehtirosli va o‘ta ekspressiv.	Vazmin, chuqur lirik, yashirin fojiali va tasviriy.
Portret xarakteri	Subyektiv (kompozitorning o‘z ichki “meni” va Gofman qahramoni sintezi).	Obyektiv (adabiy qahramonlarning ko‘p o‘lchamli sahnaviy qiyofasi).

Shuman o‘z asarida E.T.A. Gofmanning Kapellmeister Kreysler obrazini o‘zining shaxsiy, junbushga kelgan ichki kechinmalari bilan bevosita bog‘lagan (asar aslida Shumanning Klaraga bo‘lgan muhabbatining aks-sadosi edi). A. Ergashev esa masalaga yirikroq, epikroq yondashadi: u A.P. Chexov qahramonlari (Nina Zarechnaya, Trepnev, Vanya tog‘a, Trigorin) orqali nafaqat shaxslarni, balki butun bir davrni — XIX asr oxiri va XX asr boshi rus ziyolilarining ma‘naviy izlanishlari, inqirozi va ruhiy panoramasini obyektiv musiqiy polotnoda chizib beradi.

Anvar Ergashev “Chexoviana” baletida Chexov asarlaridagi maishiy voqealarni emas, balki aynan “chexovcha muhit”ni — ifodalab bo‘lmaydigan mahzunlik, amalga oshmagan orzular fojiasi va inja lirizmni musiqaga ko‘chirgan. Kompozitor "hissiy konsentrat" (hissiyotlarni quyuqlashtirish) usulidan foydalanib, librettodagi har bir harakatni musiqiy simvol bilan boyitadi.

Masalan, baletdagi “dengiz” yoki “bog” (olcha zor) tasvirlari shunchaki tabiat manzarasi (peyzaj) emas. Ular qahramonlarning o‘tkinchi umri, yo‘qotilgan yoshligi va sokin fojiasini aks ettiruvchi qudratli psixologik fondir. Adabiy qahramonning musiqaga ko‘chishidagi eng kuchli mexanizm — bu leytmotivlar tizimidir. A. Ergashev baletida har bir obrazga birlashtirilgan maxsus kuy, ritmik formula yoki o‘ziga xos cholg‘u tembrining uning sahnadagi “musiqiy imzosi”ga aylanadi. Bu musiqiy imzolar asar davomida qahramon taqdiri singari o‘zgarib, deformatsiyaga uchrab boradi.

A. Ergashevning musiqiy talqinini zamonaviy teatr estetikasiga, xususan, rossiyalik taniqli rejissyor Yuriy Butusovning “Vanya tog‘a” spektakli³ bilan qiyoslaganda juda qiziqarli, qonuniy o‘xshashliklar ko‘zga tashlanadi. Bugungi kunda Chexov qahramonlari an‘anaviy "ko‘z yoshli lirik" qiyofadan uzoqlashib, zamonaviy sahnada ko‘proq “plastik-mexanik” harakatlar va “psixologik deformatsiya” orqali gavdalanmoqda:

Mexanizatsiyalashuv (Insonning avtomatga aylanishi): A. Ergashev musiqasidagi ma‘lum o‘rinlarda uchraydigan ritmik qattqlik va tinimsiz takrorlanuvchi ostinato figuralari Butusov spektaklidagi “aktyor-qo‘g‘irchoq” estetikasiga hayratlanarli darajada mos keladi. Hayotning zerikarli rutinga aylanishi lirik ovozni siqib chiqarib, uning o‘rnini taqdirning “mexanik” ritmi egallaydi.

³«ДЯДЯ ВАНЯ» ЮРИЯ БУТУСОВА В ТЕАТРЕ ИМ. ЛЕНСОВЕТА — Петербургский театальный журнал (Официальный сайт) <https://ptj.spb.ru/blog/dyadya-vanya-yuriya-butusova-vteatre-im-lensoveta/>

Plastik ifoda va tana dramasi: Teatrshunos E. Gorfunkel ta'kidlaganidek, zamonaviy sahnada "bal raqslari emas, balki qalb holatlari, inqirozlari" raqsga tushadi. Ergashev baletida ham Vanya tog'aning o'zini o'rab turgan ko'rinmas "g'ilofidan" chiqishga urinishi, bo'g'ilishi faqat musiqa orqali emas, balki sahnadagi o'tkir musiqiy va plastik simvolga aylanadi. Tana harakatlari so'z aytolmagan fojiani fosh qiladi.

Poetik montaj va assotsiativlik: Spektakldagi chiziqli bo'lmagan, "parchalangan kompozitsiya" Ergashevning turli Chexov asarlarini bitta balet doirasida "assotsiativ bog'lanishlar" asosida polifonik tarzda birlashtirish usuliga juda yaqindir. Bu yerda syujet emas, xotiralar va hislar mantig'i yetakchilik qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Anvar Ergashevning "Chexoviana" baleti adabiy manbani jiddiy musiqiy va murakkab sahnaviy tilga ko'chirishning yuksak namunasi. Kompozitor nafaqat Chexov pyesalarining zahiraviy mazmunini, balki ularning pinhon psixologik "podtekst"ini teran musiqiy leytmotivlar va orkestr simvollarini orqali ochib berishga muvaffaq bo'lgan.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, musiqiy portret janri "Kreysleriana"ning emotsional, subyektiv romantizmidan boshlanib, asrlar osha takomillashdi va "Chexoviana"ning obyektiv, ko'p qatlamli, simvolik va plastik dramaturgiyasiga qadar ulkan evolyutsion yo'lni bosib o'tdi. Bu yutuq zamonaviy o'zbek kompozitorlik maktabining jahon adabiy va teatr merosi bilan naqadar chuqur intellektual, estetik va badiiy aloqada ekanligini, o'zbek musiqasi universal insoniy fojialarni tasvirlashda jahon maydonida o'z so'ziga ega ekanligini yorqin isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Асафьев Б. В. Музыкальная форма как процесс. – Ленинград: Музыка, 1971.
2. Житомирский Д. Роберт Шуман: Очерк жизни и творчества. – Москва: Музыка, 1964.
3. Янов-Яновская Н. Музыкальная культура Узбекистана XX века. – Ташкент, 2005.
4. Галушенко И. Анвар Эргашев: Творческий портрет. // Журнал "Музыкальная академия".
5. Авраменко Э. Театральные заметки: Бутусов и Чехов. – СПб, 2021.
6. Красовская В. М. «Русский балетный театр начала XX века. 1. Хореографы». — Л.: Искусство, 1971.
7. Л. Козлянинов. «Танцы под музыку Шопена». — «Театр и искусство», 1908, № 11, 16 марта, стр. 198.
8. Фёдор Лопухов. «Хореографические откровения». — М.: Искусство, 1972.